

niektórych przepisów prawa energetycznego Unii Europejskiej oraz sposobów ich stosowania. Autor opracowania uważa, iż nadal należy usilnie pracować na tworzeniu takich uregulowań prawnych, które w większym stopniu uwzględniałyby specyfikę rynków energetycznych poszczególnych państw członkowskich. Twierdzi się, iż obecny system prawa w zakresie bezpieczeństwa energetycznego jest dość spójny i komplementarny, ale z drugiej strony wymaga dalszych uzupełnień i dostosowań do zmieniającej się rzeczywistości. Przedstawione i omówione w sposób zrozumiały przez autora środki polityki energetycznej Unii Europejskiej, umożliwiając według niego osiągnięcie celu pod warunkiem pełnego zaangażowania się wszystkich państw członkowskich do ich realizacji.

Poznaną publikację ocenia się pozytywnie. Autor wykazał profesjonalne podejście do omawianego problemu. Możliwie prostym i zrozumiałym językiem przedstawił czytelnikowi zagadnienia bezpieczeństwa energetycznego. Autor, w sposób wyczerpujący i przystępny dla przeciętnego czytelnika, przedstawił problematykę podstaw prawnych i środków koniecznych do realizacji celu jakim jest bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej. O skali zagadnienia, świadczy fakt, iż w publikacji wymieniono kilkaset aktów prawnych, postanowień, traktatów, komunikatów, które tworzone były na przestrzeni lat przez kilkadziesiąt organizacji międzynarodowych zajmujących się zagadnieniami energii. Należy podkreślić, iż pisząc pracę, autor wykorzy-

stał poglądy i stanowiska zawarte w innych opracowaniach naukowych. Temat, wybrany przez autora, jest interesujący ze względu na jego duże znaczenie dla pomysłowości dalszego rozwoju naszej cywilizacji.

Czytelny i przemyślany układ książki zachęca do głębszej analizy zagadnień, a dodatkowe objaśnienia pojęć powodują, że całość jest zrozumiała i nie zaskakuje trudnymi pojęciami.

■ *Wojciech Stankiewicz*

Kemal H. Karpat, *Elites and Religion*, Timas Publishing, Stambuł 2010, ss. 82.

Kemal H. Karpat urodzony w Rumunii profesor historii, specjalizujący się m.in. w historii politycznej Rumunii i bliskiego wschodu, studiował w Stambule oraz Waszyngtonie. Pracował m.in. w ramach takich instytucji, jak: Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ, Princeton University, Harvard University, Ecole des Hautes Etudes en Science Sociales. W latach 1970–1988 przewodniczył *Department of the Middle Eastern Studies* na University of Wisconsin, a także był dyrektorem *Association of Trukish Studies*. Jest założycielem *Association of the Middle Asian Studies*. Został odznaczony orderem Rumuńskiej Niepodległości oraz nadawanym przez Uniwersytet w Bukareszcie medalem imienia Dimitri Cantemira. Wydano – głównie w języku angielskim – ponad 20 jego książek, w tym *The Politicization of Islam* (2001) oraz *The Ottoman Past and Today's Turkey* (2000).

Wydana po raz pierwszy w 2009 r. a wznowiona rok później przez stambulskie wydawnictwo Timas Publishing *Elites and Religion* stanowi zbiór artykułów dotyczących przemian politycznych i społecznych Turcji od czasów Imperium Osmańskiego po dzieje najnowsze. Ten nieznanym jeszcze polskiemu czytelnikowi autor wielokrotnie podejmował w swoich pracach próbę wy tłumaczenia zachodniemu odbiorcy historycznej drogi modernizacji i sukcesji grup rządzących Turcją. Najnowsza publikacja Karpata zasługuje na szczególną uwagę, gdyż ma ona za zadanie w ramach niespełna 300 stron opisać źródła i dzieje tureckiego sekularyzmu, jak i systemu politycznego w ogólności. Wiedza ta wydaje się tym bardziej wartościowa i użyteczna dla zachodnich czytelników (w tym polskich), ze względu na obecną sytuację polityczno-społeczną na Bliskim Wschodzie. Podczas protestów składających się na tak zwaną „Arabską Wiosnę”, media jak i lokalni działacze wskazywali na rolę Turcji, jako lokalnego mocarstwa i wzoru dobrze funkcjonującej demokracji w obrębie społeczeństwa muzułmańskiego. Niniejsza pozycja próbuje objąć trudną drogę Turcji do wypracowania obecnego systemu politycznego, wskazując także pośrednio na wewnętrzne problemy, z jakimi borykała się i nadal boryka Republika Turecka. Dzieło to podzielono na dwie części: pierwsza „Elites and Religion” składa się z trzech artykułów bardziej koncentrujących się na przemianach strukturalnych, zaś druga „Religion and Secularism” zawiera cztery krótsze artykuły doty-

czące ewolucji tureckiego modernizmu i sekularyzmu.

Pierwszy artykuł wydaje się szczególnie ważny dla całego dzieła, gdyż stanowi teoretyczne i analityczne tło do politologicznych rozważań na temat Turcji – prezentuje bowiem zmiany strukturalne, historyczne etapy modernizacji oraz rolę grup społecznych w tureckiej polityce. Jest on również najdłuższym artykułem w tym zbiorze. Zakładając, że zmiany systemu politycznego i struktury społecznej będą korelowały ze sobą, autor najpierw przytacza tło teoretyczne, poddając konstruktywnej krytyce dzieła między innymi Barringtona Moore’a, Karla Deutscha czy Seymoura Lipseta. Korzystając z teorii Berta F. Hoselitz’a, Karpata zaznacza istotność zmian stratyfikacyjnych spowodowanych działalnością danych grup społecznych (s. 16). W dalszej części artykułu rumuński historyk zastanawia się nad teoriami zwracającymi szczególną uwagę nad etapami rozwoju społecznego i politycznego w danych państwach i kulturach (s. 20–28). Chociaż krytykuje on jednoznacznie dziewiętnastowieczny ewolucjonizm, to zauważa, iż istnieją analizy ilościowe pozwalające na uznanie za zasadne mówienia w naukach historycznych i społecznych o etapach rozwoju. Autor zaznacza jednak, iż choć takie podejście jest komparatystycznie niesłychanie użyteczne, to stworzenie teorii ustanawiającej uniwersalne geograficznie i historycznie etapy rozwoju państw byłoby bardzo trudne. Na koniec rozważań teoretycznych Karpata zaznacza grupy, mające znaczący wpływ na spra-

wowanie władzy w Turcji od Panów Granicy – *Uç Beyler*, po nowoczesną biurokrację i Młodoturków. Po wyjaśnieniu okoliczności dominacji danej grupy autor omawia przemiany ekonomiczne i techniczne zachodzące na przestrzeni lat najpierw w Imperium Osmańskim a następnie w Republice Tureckiej. W ostatniej części artykułu Karpat opisuje zaś rozwój tureckiej kultury politycznej (s. 85–100).

Drugi artykuł w *Elites and Religion* poświęcony jest klasom społecznym, prawom własnościowym i rozwojowi parlamentarnej demokracji na przestrzeni lat w Turcji. Karpat opisuje w nim powstanie na przełomie XVIII i XIX w., klas posiadających ziemię w Imperium Osmańskim oraz ich dążenia do ochrony własnych interesów ekonomicznych. Funkcjonowanie tych grup zdaniem rumuńskiego uczonego zależało szczególnie od: uzyskania implicytnego bądź expli-cytnego uznania nowej grupy przez władze poprzez włączenie do struktury urzędniczej, ustanowienia forum do swobodnego głoszenia poglądów i interesów grupy oraz otrzymania formalnego uznania poprzez artykułację interesów na drodze politycznej oraz uznania celów grupy za elementy dążeń polityki całego imperium (s. 112). Zgodnie z tymi trzema procesami warunkującymi oficjalne istnienie klas posiadających ziemię, autor dzieli opis historycznego rozwoju grup posiadających ziemię, by na koniec artykułu wskazać na to, jakie grupy posiadaczy ziemi wspierały dane partie polityczne w Republice Tureckiej w latach osiemdziesiątych dwudziestego wieku (s. 137–139).

Trzeci artykuł, kończący pierwszą część zbioru, odnosi się już *stricte* do rozwoju politycznej partycypacji i elit politycznych w Turcji aż do roku 2000. Karpat zaczyna od opisu sprawowania władzy przez elitę biurokratyczną Imperium Osmańskiego, do której należeć mogli jedynie sułtan i jego słudzy (*khuls*). Opisuje on także przemianę stosunku państwa do religii. Zauważa m.in., iż już w XVI w. za panowania Selima II i Suleymana Wspaniałego obowiązywała *de facto* autonomia państwa względem wiary, lecz na skutek wydarzeń późniejszych lat: ogłoszenia Kalifatu, walk z Persją oraz podbicia Syrii i Egiptu, Imperium Osmańskie stało się obrońcą sunnickiego islamu (s. 148). W dalszej części artykułu autor przechodzi do analizy powstania nowych grup społecznych, najpierw wpływowych posiadaczy ziemi *ayan* a następnie Młodoturków, by dojść do opisu elit rządzących już w Republice Tureckiej. Autor przytacza także myśli tureckich teoretyków elit epoki Młodoturków – Ziya Gökalpa i Yusufa Akçura (s. 170–172). W końcowej części artykułu rumuński uczonego opisuje ewolucję tureckiego systemu politycznego od systemu monopartyjnego w 1923 r. przez przejście do demokracji parlamentarnej w 1945 r. po czasy najnowsze. Szczególną uwagę Karpat poświęca także roli elit wojskowych oraz przeprowadzonym przez nich przewrotom w latach 1960, 1971 i 1980 (s. 180–196).

Druga część książki ma za zadanie objaśnić dzieje modernizmu i sekularyzmu w Turcji. Rozpoczyna się ona artykułem

dotyczącym lat 1820–1960, gdzie podane są fundamenty tureckiej tradycji sekularyzmu. Rumuński uczony widzi w specyfice tureckiego sekularyzmu nie tylko adaptację zachodnich idei rozdziału państwa i religii, ale także zmianę sposobów myślenia o islamie i wieloletnią ciągłość mimo politycznych turbulencji. We wprowadzeniu do artykułu Karpat wyjaśnia również obecną rolę instytucji Diyanet İşleri Başkanlığı (Ministerstwa Spraw Religijnych), która utworzone w 1924 r. ma na celu nadzór nad głoszeniem nauk religijnych i prowadzeniem modlitw (podlegają jej zarówno *imamowie*, jak i *hatipy* – szkoły szkolące imamów) (s. 201–205). Opisując ewolucję Ministerstwa Spraw Religijnych, autor porównuje je do wcześniejszych instytucji sułtańskich urzędników i sędziów, mających za zadanie zaprowadzać wolę władcy i rozstrzygać spory zgodnie z prawem religijnym.

Kolejny artykuł składający się na drugą część *Elites and Religion* opisuje wpływ pozytywizmu, sekularyzmu i islamu na przemianę Imperium Osmańskiego w XIX w. Począwszy od historii przyjęcia islamu przez Turków jako grupę etniczną (s. 229–233), Karpat przechodzi do modernistycznych reform sułtana Mahmuda II zwanego „Wielkim Piotrem Turków” i prób pogodzenia modernizmu z islamem przez ostatniego sułtana by na końcu zarysować świt tureckiego nacjonalizmu.

Dwa ostatnie artykuły dotyczą już współczesności, pierwszy z nich historii modernizmu i sekularyzmu w Republice Tureckiej do 2005 r., drugi zaś zatytułowany jest

An Islamist Turkish Party's journey to democracy and modernity. Dotyczy on przemian formacji politycznej, która zaczynała w 1983 r. jako islamistyczne ugrupowanie *Refah*, a dziś stanowi demokratyczną i reklamującą się jako modernistyczna rządząca Partię Sprawiedliwości i Rozwoju (*Adalet ve Kalkınma Partisi*). Na szczególną uwagę zasługuje ostatni artykuł, w którym rumuński uczony opisuje również na bazie własnych wywiadów z obecnym premierem Turcji Recepem Tayyipem Erdoğanem historię jego sukcesu politycznego i przemian w postulatach wyborczych od *stricte* religijnych po społeczne i ekonomiczne (s. 271–282).

Po zarysowaniu zawartości *Elites and Religion* chciałbym przejść do krótkiej oceny tej publikacji. Przy dosyć niewielkiej objętości Kemalowi Karpatowi udało się zawrzeć bardzo wiele cennych informacji na temat rozwoju Turcji od czasów Imperium Osmańskiego do dziejów najnowszych. Pozycja ta wydaje mi się o tyle wartościowa, że nie zawiera wyłącznie faktów historycznych, ale także (zwłaszcza, w pierwszej części) dogłębną analizę socjologiczną i politologiczną, uzasadnianą często tabelami z danymi ilościowymi. Rumuński uczony powołuje się także na teorie modernizacji oraz zaznajamia zachodniego czytelnika z podstawami tureckich teorii elit, co stanowi dodatkowy atut. Zbiór ten nie jest jednak napisany dla czytelników, którzy nic nie wiedzą ani o Turcji ani o islamie, nie może też stanowić lekkiej lektury zwięzłe tłumaczącej rozwój tureckiego systemu politycznego. Czytelnicy, którzy posiadają jednak podsta-

wowe wiadomości o tym państwie i jego religii, znajdą w tym zbiorze ciekawą i pełną bardzo przydatnych danych analizę zmian strukturalnych i politycznych. O ile do zawartości merytorycznej autor niniejszej recenzji nie ma żadnych zastrzeżeń, o tyle mógłby on wskazać pewne mankamenty natury edytorskiej. W publikacji tej nie znajdziemy bowiem obok tytułów artykułów dat ich napisania ani ich periodyków, gdzie zostały wydane. Każdy z nich stano-

wi odrębną całość, a jedynie z treści czytelnik może domyślać się, kiedy one powstały. Ten niewątpliwy mankament nie zmienia jednak użyteczności wciąż aktualnych danych na temat historycznych przemian Turcji. *Elites and Religion* stanowi bowiem doskonałe źródło wiedzy o tureckim systemie politycznym i jego potencjalnej atrakcyjności dla państw regionie zwłaszcza w dobie „Arabskiej Wiosny”.

■ *Karol Kaczorowski*